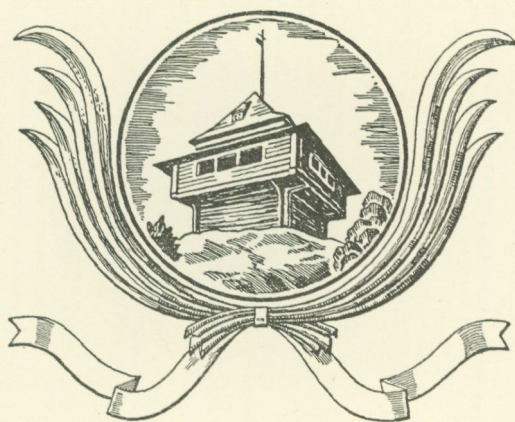

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1934**

NORDISKA MUSEETS
OCH SKANSENS
ÅRSBOK
FATABUREN

1 9 3 4

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

Årsbokens omslag, motiv från Skansen med Moragården i bakgrunden
är utfört efter fotografi av J. Rydberg.

*Tryckt hos Victor Pettersons Bokindustriaktiebolag
Stockholm 1934*

OFFICINA TYPOGRAPHICA SKANSEN

av Anders Billow

Huset Södermannagatan 10—12, byggt 1725 för hökaren Johan Pilzer och skänkt till Nordiska museet 1929 av åkeriägaren Johan Petterssons sterbhus, återuppfördes på Skansen under åren 1931 och 1932 för att på en av tomterna i dess Stockholmskvarter hysa ett boktryckeri och en bokbinderi-verkstad från Karl Johans-tiden.

Den 28 september sistnämnda år förrättades invigningen i närvaro av representanter för de många föreningar, företag och enskilda inom de grafiska facken, vilka genom gåvor av föremål och ett sammanskjutet belopp av närmare 50,000 kronor säkerställt detta nya tillskott till den kulturhistoriska avdelningen.

När invigningspubliken i skymningen beträdde gårdsutrymmet, lyste det »bebot» genom alla fönstren på den stora envånings, opanelade och rödfärgade byggnaden, och man skymtade arbetsklädd personal vid kaster och pressar. När man sedan direkt från gården trädde in i officinen, fann man arbetet i full gång, det rasslade i stilfacken i de två sätterigatorna, det dunkade taktfast i tryckpressen, och de nytryckta, fuktiga arken kastade fantastiska skuggor, när lärlingarna i skenet från brasa och talg-dankar hängde upp dem på torksnörena i taket. Fackmännen hade intet att invända mot driften; det hela gick väl i lås, fastän endast gamla metoder och redskap begagnades.

I vardagslag består »personalen» numera av en enda person, kunnig i såväl tryckning som sättning m. m., och hans uppgift är (utöver städning och vakthållning) att så direkt praktiskt och åskådligt som det överhuvudtaget är möjligt visa för de besö-

kande, hur det gick till i ett tryckeri i äldre tider, och samtidigt hur pass mycket av den gamla arbetsgången, som fortfarande äger bestånd inom den moderna bokproduktionen. Han kan göra detta tack vare den omständigheten, att officinen är fullt rustad och »inkörd». I den »nya» pressen (Stanhopes modell, av järn) är alltid en form intagen, vanligen bestående av en av de hundratal träsnittsstockar, som ligga i förråd på sina hyllor i kontors- och lagerrummet, och från denna göres ett avdrag lagom långsamt och metodiskt, för att den besökande med ett ögonkast och efter några förklarande ord om hur de båda ordinarie tryckarna bruka fördela arbetet sinsemellan skall kunna uppfatta denna viktiga del av arbetet i ett tryckeri. Avdraget från träsnittet göres på fuktat papper — en »stöt» sådant ligger tillreds mellan de fuktbevarande fuktbräderna — och anledningen blir genast klar, då man får se, vilken möda det nedlägges på tryckformens förnyade infärgning, och hur motvilligt papperet i själva verket mottager ett mustigt, heltäckande och jämnt färglager från formens upphöjda bokstäver och träsnittets linjer.

Tålmod och noggrannhet skall det till för att hopplockandet av de tusentals små metallbitarna ur de bortåt 150 facken i en stilkast så småningom skall ge till resultat det sammanhängande och tunga metallblock, som en trycksida utgör. Med endast några grepp i stilfacken, uppvisandet av en fylld vinkelhake, den växande kolumnen i ett sättskepp och den färdiggjorda formen på en formbräda är sättningsens teknik fullt klarlagd inom loppet av några sekunder, om den besökande vill vända sin uppmärksamhet från pressen till sättregalerna.

Med ett inköpt tryckalster såsom minne av besöket har nu den fingerade genomsnittsbesökaren avlägsnat sig genom tryckerikontorets pinglande dörr. Han hade såsom privilegierad kund fått komma innanför kontorsskranket, och vid den arbetsklädde yrkesmannens sida fick han under en liten stund vistas i en miljö, som så helt präglades av det yrke den avsetts att demonstrera, att han t. o. m. kunde erfara de bestämda luktsensationer, som alltid i verkligheten höra samman med ett boktryckeri. Den åskådningsundervisning, som ett för den stora

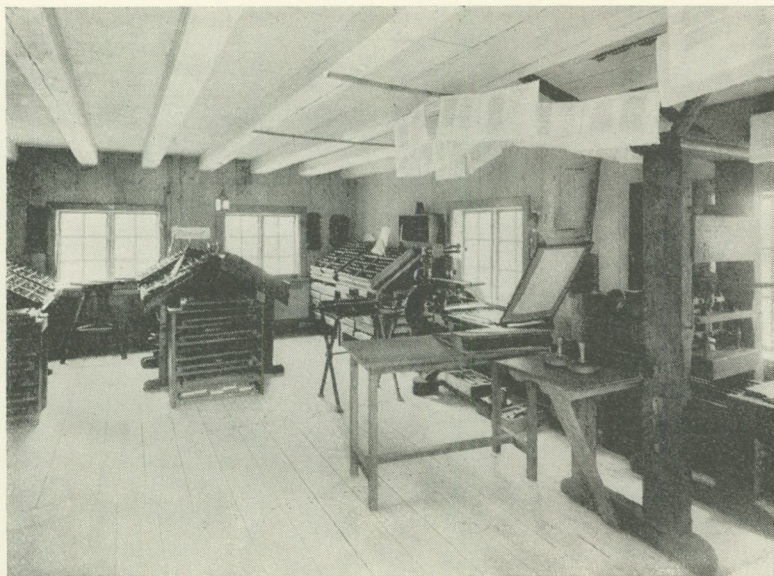

Bild 1. Interiör av officinen.

allmänheten avsett museum har såsom en av sina viktigaste uppgifter, kan knappast ur synpunkten av den sakliga upplysning som bjudes bli bättre tillgodosedd med andra museala anordningar. I varje fall ställa de allmänt vedertagna typologiska uppställningarna i neutral museiomgivning oerhört mycket större anspråk både på publikens intresse och demonstrationspersonalens förmåga, om man avser att uppnå tillnärmelsevis samma levande och omedelbara förståelse.

I Bokhantverkshuset har friluftsmuseets illusionsprincip tillämpats strängare än vad man eljest brukar. Håller man sig till Skansen, är det egentligen endast vid ordnandet av lappläget och Seglora kyrka, man kan sägas ha intagit samma ståndpunkt vis-à-vis verklighetstrohet. Tillfälligtvis och på försök ha väl vid andra anläggningar ansatser gjorts i samma riktning, såsom då ljusstöpning, spånad, kreatursskötsel, kvarndrift, kopparslageri m. m. i äkta miljö varit ordnade. I allmänhet har det

dock stött på svåra hinder av praktisk och ekonomisk art att mera permanent göra den kulturhistoriska avdelningen »levande». Det nu påbörjade Stockholmskvarterets program tillåter, ja, fordrar kanske rent av en mera markerad livfullhet, och det först färdiga numret i kvarteret har därför fått tjäna som försöksobjekt.

När planen för bokhantverkshusets ordnande uppgjordes, kunde man utgå från att Nordiska museet redan ägde betydande samlingar, att dessutom såsom gåvor en viss tillökning var att påräkna, samt att en för ändamålet lämplig byggnad stod till buds.

Genom de befintliga samlingarnas karaktär och arten av nyförvärv, som voro möjliga att göra, var det också omedelbart klart, att det ej kunde bli fråga om något annat än ett 1800-talstryckeri såsom huvudsak, och genom placeringen i Stockholmskvarteret hänvisades man helt naturligt till att söka återupprätta ett genuint Stockholmstryckeri.

Under 1800-talets förra hälft funnos på en gång aldrig mer än tjugu tryckerier i staden, de flesta mycket små med två till fyra handpressar, och en personal på mellan fem och femton personer. Mer än hälften voro förlagda till Staden mellan broarna, de övriga till malmarna, där väl en och annan nöjde sig med att hyra lokaler i ett trähus av samma typ, som hökare Pilzers vid Södermannagatan. Man flyttade ofta, och ombytena av ägare voro ganska täta. Det hörde därför till ordningen, att stilförråd, pressar och sätterimöbler sammanförts från olika officiner, och ej bara sådana som ursprungligen inrättats i Stockholm, utan även landsortens och Finlands städer fingo ibland uppleva, att någon av dess tryckare flyttade eller sålde till huvudstaden, varifrån han måhända också utsprungligen förvärvat sig sin officin.

Genom att boktryckarens yrke aldrig blivit lagt under skrå ha dylika fria flyttningsförhållanden kunnat vara rådande utan annan hämning än den, som bristande tillgång på arbete förorsakat. Inrymmande av officinen i den gamla Söderfastigheten och sammanförandet av inventarier från olika håll innebär med

Bild 2. Bokhantverkshuset. Exteriör från gatan. På knuten en skylt, Officina typographica, i form av en trätavla (kopia, originalet hos P. A. Norstedt & Söner).

andra ord ej något som kunde minska äkthetsintrycket. Första gången ett Stockholmstryckeri inflyttade i en särskild för ändamålet byggd och inredd fastighet var för övrigt, då Norstedt & Söners tryckeri 1858 erhöll nya lokaler.

Då det gällde att disponera utrymmet i huset, var det genast klart, att det största och ljusaste av rummen borde bli själva officinen. Eftersom det angränsande rummet var betydligt mindre och belyst av endast ett fönster, var det naturligast att här inrymma kontor och förråd. Tillsammans bildade dessa båda rum

en sluten enhet med egen ingång, och vad som återstod av huset var en bostadslägenhet om två rum och kök, varest man helst velat tänka sig boktryckaren själv boende. Enligt vad bevarade bouppteckningar giva vid handen motsvarar en så liten bostad ett minimum av en dylik företagares anspråk. Det förefanns emellertid ett önskemål att, åtminstone till dess andra och lämpigare lokaler erbjuda sig, låta en bokbindarverkstad, vartill en ganska fullständig samling av verktyg förelåg, vara ansluten till tryckeriet. Detta icke därför, att ett sådant sammanboende vore överensstämmande med bruket i äldre tid utan för att över huvud taget kunna ge allmänheten en föreställning om hur de båda yrkena gripa in i varandra, och huru först genom samverkan en färdig produkt kan åstadkommas. Det mindre rummet hyser därför nu tillsvidare en bokbindares verkstad, förvisso en mycket liten sådan, och i det större rummet samt köket har efter bestämda förebilder ordnats en enkel bostadsmiljö, som i likhet med verkstaden passar in i samma tidsavsnitt — Karl Johans-tiden — som tryckeriet.

Det naturliga önskemålet att även kunna ge en tidstrogen bild av stilgjutning, litografi och kopparstickskonst har däremot icke alls kunnat förverkligas. Därtill kräves icke blott mera fullständiga samlingar än som för närvarande stå till buds utan även gynnsammare lokalförhållanden; allt för tätt inpå varandra under ett och samma tak skulle dessa visserligen besläktade men aldrig i verkligheten gemensamt uppträdande yrkesgrenar komma att verka för mycket museiuppställda. Den naturliga interiör, som en vanlig borgerlig bostad utgör, behövs sålunda mer än väl för att förtaga intrycket av att hela anordningen har pedagogiska syften.

Det är just möjligheten att kunna fritt ströva omkring och själv upptäcka vad som har förmågan att särskilt tilltala, som betyder så mycket för intresset och trevnaden. Man vet hur fängslande det kan vara bara att få vandra omkring på gatorna i en aldrig och av nutiden oberörd stadsdel, där ännu själva atmosfären är en gången tids. Att draga lärdomar för en regelrätt museal skapelse av dylika allmänmänskliga företeelser kan inte vara

annat än riktigt. För den, som betvivlar nyttan härav, må erinras om de obestriddiga framgångar Den gamle By i Aarhus vunnit genom ett sådant tillvägagångssätt vid uppbyggandet av dess kvarter och fördelandet av dess olika »sevärdheter». Stockholmskvarteret har alla förutsättningar att på samma sätt bli omväxlande och fängslande.

Bokhantverkshuset är tillsvidare ordnat blott beträffande sina interiörer. Det blir ett avsevärt förstärkt intryck av äkta miljö, när även de tillhörande uthusen och granngårdens väggar kringgärda gården, och de inventarier, som tillhöra denna, fått sin slutliga placering.

Den stora allmänheten, som söker kunskap och förströelse vid sina i regel sporadiska, kortvariga och, om man vågar säga det, planlösa besök, drager helt visst den största behållningen av den illusionistiska friluftsmuseiuppställningen. Emellertid är det odisputabelt att även vetenskaplig forskning och museal samlargärning i hög grad gynnas av det ofrånkomliga och krävande arbete, som måste föregå anordnandet av en någotsånär tillfredsställande miljö av ifrågavarande slag. Exempel härpå kunna lätt framdragas bland de erfarenheter, som gjorts under ordnandet av bokhantverkshuset.

Officinens möblerande, avvägandet av vad som borde ingå av de olika föremålsgrupperna och utväljandet av vad som särskilt passade för den bestämda tidsepoken ledde först och främst till ett studium av de litterära källorna.

Få yrken torde vara bättre genomforskade beträffande ägare, verksamhetsdata och dylika genom administrativa organ kontrollerade förhållanden. Ett nästan klassiskt, hittills oöverträffat verk, »Svensk boktryckeri-historia» av G. E. Klemming och J. G. Nordin, måste i första rummet nämnas. Grundligt och väldokumenterat är även »Typografiska föreningen i Stockholm 1846—1926» av Nils Wessel, som behandlar förhållandet mellan boktryckarna och deras arbetare även för äldre tider. Man kan nog också våga påståendet, att mycket få av de hantverksmässiga yrkena i Sverige ha blivit så väl behandlade ur teknisk synpunkt, som boktryckerikonsten tack vare Joh. Gabr. Nordins välkända

handbok (Stockholm 1881). Trots sin berömvärda fullständighet och sitt hänsynstagande till äldre metoder och redskap är det emellertid knappast möjligt att ur denna framställning tydligt urskilja, var man på den tid, då boken skrevs, ansett att gränsen gått mellan gammalt och nytt. En säkrare källa erbjuder då den betydligt tunnare föregångaren, »Handbok i boktryckerikonsten för unga sättare», av Carl I. Fahlgrén, utgiven 1853. Här finnes det inte så många möjligheter att felbedöma åldern hos de metoder och redskap, som omtalas. Den 37-årige faktorn på stadens största tryckeri (Beckmans, f. d. Hiertas) hade lärt sig yrket under 1830-talet och praktiserat en tid i Tyskland, vilket gör att han i sin framställning särskilt betonar, när de svenska metoderna skilja sig från de tyska. (Att han därvid ibland ger de svenska företräde, är ju ganska märkligt.) Den närmast äldre handboken, en svensk bearbetning 1823 av den gamle Leipzigertryckaren Täubels redan 1791 föreliggande verk, delar med Nordins olägenheten att huvudsakligen äga tillämpning på en annan epok. De viktigaste tryckta källorna äro härmed nämnda.

Bland anlitade skriftliga källor ha bouppteckningarna i Stockholms rådhusarkiv efter avlidna boktryckare varit mest givande.

En sammanställning av de litterära källornas vittnesbörd om hur ett tryckeri var inrättat på Karl Johans-tiden ådagalade omedelbart de befintliga samlingarnas rent numerära otillräcklighet.

Bestämde man sig för att med hänsyn till det begränsade utrymmet utrusta officinen med endast två pressar — museet ägde en utmärkt träpress och en ofullständig av järn, som senare utbyttes mot en bättre — så borde det dock, om sätter och tryckeri skulle ha samma leveransförmåga, finnas åtminstone 10 kastregaler eller kastställningar, ett 50-tal kaster samt lika många sättbräden med 4 formregaler för dessas förvaring. En femdubbling av det förråd museet ägde var av nöden, och total nyanskaffning erfordrades för alla kärl, som hade med fuktning av papper och färgtillverkning att göra. Det måste dessutom uppdrivas färgvalsar och färgrinningsbord samt belysnings-

redskap. En hel kontorsinredning var också önskvärd, och utan en 10-dubbling av stilförrådet och uppläggande av åtskilliga ris papper och även färdigtryckta upplagor skulle det hela icke te sig proportionerligt och naturligt. Vidare skulle det också ligga uppbundna formar och träsnittsstockar på förråd, det skulle hänga ark till torkning i taket och däcklar och remmikor borde vara iordningsställda enligt alla konstens regler. Den arbetande konstförvanten borde ha en lämplig arbetsdräkt och en skylt borde hängas upp ute på knuten.

Inredningsarbetena hade i maj 1932 fortskridit så långt, att överflyttningen av föremål och deras uppställande kunde påbörjas. Det stora gavelrummet hade genom igensättande av den forna gatudörren kunnat erhålla ett behövt fjärde fönster, och den första åtgärden blev att låta de båda pressarna flytta från fönster till fönster under försöken att finna den fördelaktigaste och därmed också den riktigaste placeringen. Framför var sitt av gavelfönstren uppnåddes bästa belysning och största svängrum. Till den gjutna järnpresen, vars outslitlighet — flera exemplar stå dessutom ännu att förvärva — kunde tillstädja daglig användning, anslöts ett ungefär jämnårigt färgbord av järn med tillhörande bred sirupsvals. Den ärevördiga träpressen, som Artur Hazelius mottagit som gåva av sin vän och gynnare, boktryckare Ivar Hæggström, redan 1885, och som ivraren för ett svenskt bokmuseum, Waldemar Zachrisson, haft sådan gjädje av på sin bokutställning i Göteborg år 1900, stagades i taket med de obligatoriska trästrävorna och ovanför dess plåtklädda färgskiva upphängdes användbara kopior av ett par gamla färgbollar, allt för unika att på nytt tagas i bruk. På det mässingsklädda fundamentet fastkilades såsom lämpligt demonstrationsobjekt en träsnittsform, omgiven av trästeg och med färdiglappad däckel.

Vid rummets ena kortsida, åt gatan, där också två fönster gävo tillräckligt ljus, kunde sex enkla kastställ och två med frakturkaster fyllda kastregaler uppställas, parvis ordnade utmed två ordentliga gator. Några skepp med sina kolumner, korrigerstolar, vinkelhakar och tenaklar med manuskript på behöriga

ställen, kompletterade sätteriutrustningen. Några formregaler, ett par med färdigslutna gamla äkta handpressformar i sina järnramar, klara att tagas in i press eller läggas av, fullborda möbleringen.

Vid den motsatta kortändan, där en dörr från gården leder direkt in i officinen, bereddes plats åt fuktbalja och fuktbräden med tillhörande lägg av rent papper. De tryckta arken hänga på snören i taket ovanför pressarna och ligga i stötar på ett särskilt utläggsbord vid pressarna. Färgkokningen, som rätteligen skall försiggå i något uthus eller rent av i det fria långt utanför staden — detta för eldfarans skull — är däremot icke företrädd med något av sina metallkärl inom de nuvarande lokalerna. Dylika kärl ha nämligen ännu icke kunnat uppdrivas.

Vid slutet av 1830-talet upprättades för övrigt den första tryckfärgfabriken i Sverige av L. J. Hierta varefter det började bli allt vanligare, åtminstone bland Stockholmstryckarna, att nyttja den överlägsna fabriksvaran i stället för den hemmalagade.

Den materiel och de inventarier som nu tillhöra officinen ha, om än i allmänhet ej äldre än från slutet av 1700-talet och förra hälften av 1800-talet, en ganska skiftesrik historia att förtälja. Den ovannämnda pressen från Hæggströms tryckeri är utan tvekan det märkligaste föremålet. Ännu på 1850- och 60-talen voro dylika i dagligt bruk — tabellen på sid. 178 visar att 9 st. ännu 1856 voro uppställda i Stockholm — och enligt bo-uppteckningen efter Johan Hörberg hade denne framstående tryckare så sent som 1834 fått en ny träpress, förfärdigad av snickare Axner. För övrigt ägde han ingen enda järnpress vid sin död 1837, ehuru flera av de övriga större officinerna skaffat sig dylika under 30-talet.

Det är först 1840-talet som blir genombrottstid för järnpressar och maskinpressar. Norstedt, Hierta och Lind i Örebro hade varit föregångare. Det var genom överdirektören Norstedt som Stanhopes järnpress kom in i landet och började tillverkas hos Munktell i Eskilstuna (första exemplaret 1828). Dess fördelar voro fördubblad tryckyta och jämnare tryck. Svenskt boktryck från 1800-talets början var jämfört med de stora kul-

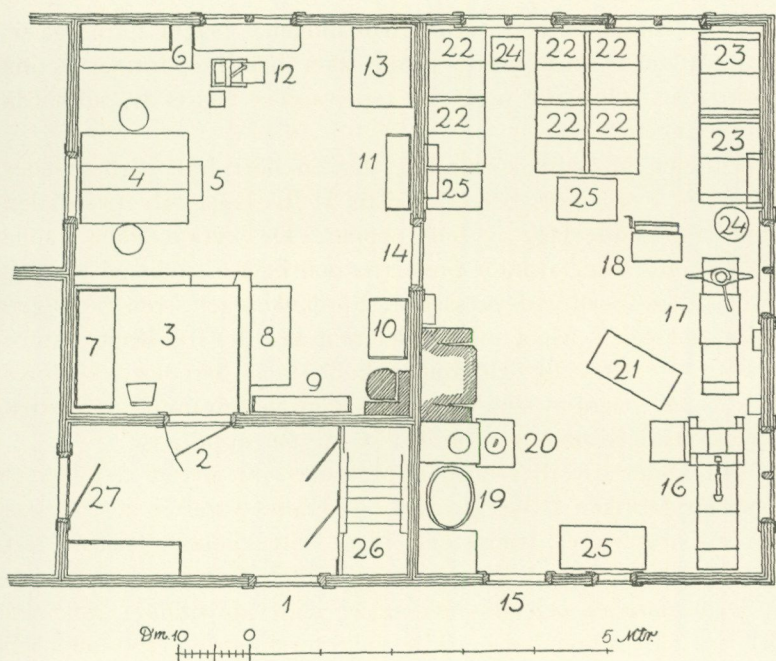

Fig. 3. Plan över kontor och officin.

1. Ingång till kontorsförstugan.	14. Dörr mellan kontor och officin.
2. Ingång till kontoret.	15. Ingång till officinen.
3. Skrankomgiven plats för kunder.	16. Hæggströmska träpressen.
4. Dubbelpulpet.	17. Stanhope-pressen.
5. Kassakista.	18. Färgbord.
6. Bord och korrekturhylla för faktorn.	19. Balja och bord för pappersfuktning.
7. Skåp för träsnittsstockar, prover m. m.	20. Fuktbräden.
8. Packningsbord.	21. Utläggbord för papper.
9. Hylla för tryckta upplagor.	22. Kastställ.
10. Hylla för handlager av papper.	23. Sättregal.
11. Skåp för accidenstilar.	24. Korrigerstol.
12. Liten Atlas-press av järn.	25. Formregal.
13. Sättregal (grekisk kast uppställd).	26. Uppgång till vinden.
	27. Ingång till bokbinderiet.

turländernas ganska ofullkomligt utfört, och papperet var sällan ens medelgott. Den samtidigt (tidigast på 1820-talet) införda metoden att pådraga färgen med vals i stället för med ett par halvsfäriska bollar gjorde dessutom sitt till att underlätta tryckningen, så att på 1840-talet en handpress betjänad av två utlärda tryckare kunde prestera c:a 200 tryck pr timma. Verkligt revolutionerande blev den vid århundradets början uppfunna maskinpressen (König 1808), vars fundament var minst dubbelt mot järnhandpressens, och som med sin tryckcylinder kunde åstadkomma ett ännu kraftigare och jämnare tryck, när formen löpte fram under densamma, varigenom även den omständliga fuktningen av papperet blev överflödig. Blev järnpressens kapacitet ungefär den dubbla mot träpressens, så torde väl maskinpressens minst ha blivit den tiodubbla. Under sådana omständigheter får man ej förvåna sig över att 1840-talets boktryckare gjorde allt vad de kunde för att modernisera sin maskinpark, och att därför helt plötsligt de gamla träpressarna avlägsnades och försvunno. För närvarande äro av de två- till trehundra träpressar, som funnos i landet under Karl Johans-tiden, så vitt man vet endast två exemplar bevarade, båda i Nordiska museets ägo, den ovannämnda och en söndertagen något defekt från Kgl. Nummerlotteriet. Härtill kommer den vackra metalldigeln, daterad 1768, till en för Arvid Carlbohm & Son utförd träpress, som nyligen överlämnats från Svenska Boktryckarföreningen, vars samlingar mestadels äro deponerade i Nordiska museet.

Utom den stora Stanhopepressen förfogar officinen över en miniatyrpress — men en fullt användbar sådan — av järn, benämnd »Atlas press», signerad av firman Wood & Sharwoods, London, bärande tillverkningsnumret 118 och daterad 1837. Denna utmärkt vackra och välgjorda press är gåva från Beckmans tryckeri och står nu i kontoret, vars flesta möbler liksom det välfyllda skåpet för accidensstilar även härstamma från denna fortfarande i staden mellan broarna belägna officin, den genom sina lokaliteter mest traditionsmättade i Stockholm (jfr tab. sid. 178).

Näst pressarna tilldraga sig ovillkorligen de ålderdomliga kast-

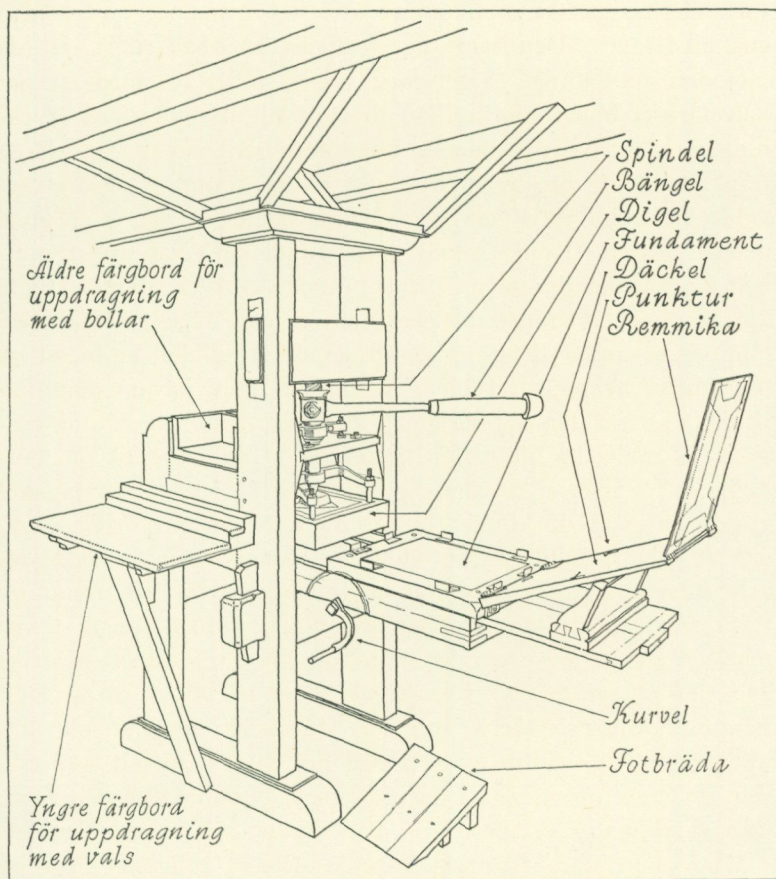

Bild 4. Den Hægströmska tråpressen.

ställen från E. G. Johanssons tryckeri i Karlshamn en särskild uppmärksamhet. Genom sin konstruktion erinra de tydligare än t. o. m. tråpressen om de tider, då boktryckarkonsten arbetade under de blygsammaste förhållanden, då stilförråden voro minimala och antalet kaster för deras förvarande ej var stort större än att varje sättare fick reda sig med blott en enda, i vilken för varje arbete stil måste läggas ut av det kolumnvis uppbundna

TRYCKERIER I STOCKHOLM 1856.¹

	N a m n	Inrättat eller övertaget år	Tidigare ägare jämte årtal för övertagande eller anläggning	Adress år 1856	Stadsdel	P e r s o n a l							Pressar		
						Faktor	Sät- tare		Tryckare				Maskin	Hand	
							Konst- förvant	Lärling	Maskin- tryckare	Konst- förvant	Lärling	Summa		Järn	Trä
1700-tals-tryck- erier eller äldre	P. A. Norstedt & Söner	1823	Lindh 1806, Lange 1773, Salvius 1742, Horrn 1717	Riddarholmen 6	St.	3	17	6	1	6	11	44	2	8	—
	Johan Beckman	1848	Hierta 1829, Nestius 1820, Gadelius 1813, Carlbon 1769	Stora Nygatan 22	St.	1	15	7	1	6	14	44	2	9	—
	Östlund & Berling	1847	Delén 1799, Ekmansson 1795	Kungsholms-torg 2	K.	1	3	3	2	1	4	14	3	2	2
Tillkomna 1810-talet. (År 1810 funnos endast sju tryckerier)	Samuel Rumstedt	1810		Kungsholms-torg 1	K.	1	1	1	—	7	6	16	—	2	6
	Typografiska Föreningen	1852	P. A. Huldberg 1848, Elmén & Granberg 1810	Bollhusgränd 1	St.	1	3	4	—	2	3	13	—	3	—
	Zacharias Häggström	1815	Strinnholm & Häggström 1813	Repslagare-gatan 22	Sö.	1	2	5	—	2	2	12	—	3	—
	Rudolf Wall	1843	Georg Scheutz 1820, Fr. Cederborgh 1813	Baggensgatan 19	St.	—	2	1	—	1	2	6	—	1	—
	Johan August Dahlström	1852	Ecksteinska boktr. 1822, R. Ecksteins tryckeri 1814	Riddarhus-gården	St.	1	3	—	—	2	2	8	—	1	1
	Stockholms Dagblad	1828	Wallden 1826, Strinnholm 1819 (15)	St. Trädgårdsgatan 7	N.	1	9	4	1	—	—	15	1	2	—
Tillkomna 1820-talet	Hörbergska boktryckeriet Axel Cedergren	1838	Johan Hörberg 1823	Riddarholmen 1	St.	1	16	4	—	4	6	31	1	6	—
		1826	(Sedan 1851 i Stlm; börj. i Visby 1826)	Munkbro-gatan 8	St.	—	—	2	—	—	—	2	—	2	—
Tillkomna 1830-talet	P. G. Berg	1843	Anders Gustaf Hellsten 1832	Stora Badstugatan 9	N.	1	3	1	—	1	2	8	—	3	—
	Nath. Marcus	1844	D. M. Lublin 1834	Lilla Nygatan 19	St.	1	18	3	2	1	4	29	2	3	—
	Post- & Inrikes Tidn:s tr.	1835		Lilla Nygatan 25	St.	1	7	4	1	—	—	13	1	—	—
Tillkomna 1840-talet	J. V. Lundberg	1844	A. & C. Åberg 1842	Skärgårdsg. 8	St.	—	3	4	7	—	3	4	17	—	4
	F. d. Schultzes boktr.	1847	Schultze & C:o 1843	Trädgårdsgatan 7	K.	1	1	1	—	1	1	5	—	—	2
	Aftonblads-tryckeriet	1851	L. J. Hierta 1848	St. Nygatan 21	St.	1	14	4	1	—	5	25	4	2	—
	Isaac Marcus	1849		Svartmang. 14	St.	1	6	5	9	—	6	6	28	—	6
	C. M. Thimmgren	1852	Thimmgren & Hultman 1849	Skomakare-gatan 30	St.	—	1	2	—	2	2	7	—	2	—
Tillkomna 1850—1855	Frans Sjöberg	1851		Västerlångg. 31	St.	1	5	—	1	—	1	8	1	—	—
	P. A. Nyman	1852		Hornsgatan 6	Sö.	—	—	—	—	4	—	4	—	5	—
	J. & A. Riis	1854	M. P. Dahlskog & C:o 1853	St. Kungsholmsgat. 6	K.	1	4	5	—	2	4	16	—	3	—
	Elde & C:o	1853		St. Skinnarviksgatan 18	Sö.	1	3	1	1	1	3	10	1	1	—
	Axel Hellsten	1853		Jungfrugatan 1	N.	—	2	2	—	1	2	7	—	2	—
	E. J. Ekbom	1854	N. R. Munck af Rosenschöld 1853	Spetzens backe 24	N.	—	1	3	—	—	2	6	—	1	—
	Erik Westrell	1854		Skärgårdsg. 4	St.	1	3	3	—	3	3	13	—	4	—
	Johan Petter Lönnegren	1855		Nedre Munkbron 3	St.	—	—	1	—	—	—	1	—	1	—
	J. F. Meyer	1855		Malmstorgsg. 8	N.	—	3	1	—	—	—	4	—	1	—
	P. A. Sparre	1855		Ö. Bangränd 8	N.	—	—	—	—	1	1	2	—	2	—
						21	145	84	11	57	90	408	15	77	9

¹ Tabellen är sammanställd huvudsakligen med ledning av uppgifter i Supplement till konstförvandskapets matrikel, utarbetad vid värmsann 1856 af S. J. Andersson (Typografiska Föreningens boktryckeri). ² En enkel och en dubbel. ³ En dubbel digel-maskinpress. ⁴ Två dubbla cylinder-maskinpressar. ⁵ Därav fyra kvinnor. ⁶ Därav en kvinna.

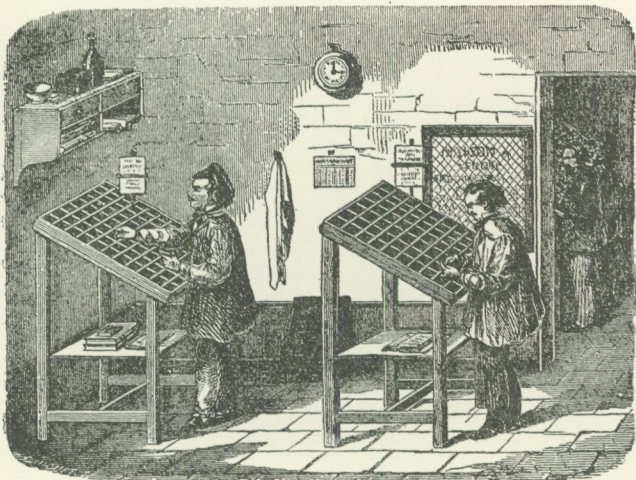

Bild 5. Kastställ. Träsnitt i Folkupplysnings-Sällskapets skrifter XIX, Om boktryckeriet av Antti Jalawa. Helsingfors, 1879.

förrådet. På Karl Johans-tiden var det nog endast de minsta officinerna, som kunde undvara ett antal välinredda sättregaler, fullsatta med kaster, vari ett stort och omväxlande förråd av stil på förhand var utlagt. Av sådana regaler äro endast tre uppställda, under det att de enkla ställens antal är sex. Bild 5 visar, hur man ännu på 1870-talet ansåg dylika ställ representativa i finska tryckerier. Det är endast en lycklig tillfällighet, att det lilla Karlshamnstryckeriet till våra dagar bevarat så lätt uppeldade gamla möbler i sitt magasin.

Formregaler, steg- och materielhyllor samt ett par korrigerstolar fullborda sätterimöbleringen. Anmärkningsvärda äro ett par framlyftade formbräden med gamla färdigslutna originalformer från P. A. Norstedt & Söner. Den ena består av den 12-sidiga blandade fraktur- och antikvasatsen till Kungl. Maj:ts förordning av 16/1 1844 »till inskränkande och ordnande av Gesällwandringen», den andra av ett ark av katekesen. Båda ha länge tillhört museet. Dessa särdeles rara arbetsprov knyta, för den som vill studera tryckeriet, på ett förträffligt sätt samman

Tryckarens Namn.	Uppgjordt vid Pressen.		Färdigt till Af- lämn.	Åldernad.			Total Frem- slut.	Emottagarens Namn.	Anmärningar.
	Dag.	Årskif- tens.		År.	Mån.	Dom.			

Bild 7. Pappersbesked som bild 9 med kolumner för tryckarens anteckningar, leverans och emottagarens namn.

niers och Beckmans ligger en mängd på ovannämnda sätt rubricerbar makulatur såsom skydd för typerna, och i uppvecklat skick avslöja dessa papper, vad man hållit på med i officinen, när de stoppades dit. Officinerna hette då Hörberg och Hierta (se tab. sid. 178), och det verkar nu som en lustig tillfällighet att kunna avläsa hur dessa officiners sättare drogo nytta av förbrukade manuskriptblad och korrekturavdrag efter 1830—40-talens skriftställer och hur dessa blad blivit liggande orörda i de snart utslitna och omoderna stilarnas förvaringsrum i nästan 100 år. (Jfr bild 6 o. 7.) På sina ställen — några kaster härstamma otvivelaktigt från 1700-talet — ligga betydligt äldre fragment av dylikt slag. De olika tryckeriägarna ha faktiskt under tidernas lopp troget bevarat och dragit med sig från den ena nya lokalen till den andra ett avdankat typförråd, några av litteraturens stumma trotjänare, som ingen av dem haft mod att göra sig av med. Även många andra brottstycken ur det dagliga livet i ett Stockholmstryckeri förvaras på officinen, såsom exempelvis den säkerligen unika anteckningsbok, vari sätterikonstförvanten J. Thiesen gjort räkenskap över sitt utförda arbete i Deléns tryckeri från 1/8 1829 till 27/12 1851. Man kan häri läsa, vad han varit sysselsatt med vecka för vecka, och inte utan respekt både för officinens och sättarens prestationer bläddrar man i denna provkollektion av boktitlar från Karl-Johans-tiden. Jfr bild 8.

Med avseende på snittet äro de tryckstilar som påträffas i

kasterna endast i undantagsfall äldre än från Karl Johans-tiden. Grekiska och hebreiska från 1700-talet och någon enda fraktur från detta sekel äro företrädade, eljest är det fransk och engelsk antikva jämte svensk fraktur från 1830—50-talen som utgör huvudmassan. Mycket torde vara av inhemsk tillverkning, eftersom flera stilgjuterier voro i livlig verksamhet i Stockholm vid denna tid. Det Beckmanska tryckeriet, tidigare Hiertas, varifrån stora partier härröra, torde säkerligen ha bevarat väsentliga delar av vad som en gång stod upptaget i katalogen från Hiertas berömda stilgjuteri. Den vackra samlingen av accidensstilar som tryckeriet mottagit från Beckmans, utgör en vacker provkollektion, troligen delvis från detta gjuteri. I sin helhet kan stilförrådet sägas representera dagens mod i den miljö, där det nu förvaras. Vill man sammanfatta dess karaktär i en enda bild och samtidigt framhålla i vad mån dess utseende avviker från en äldre tids, äro bild 9 och 10 upplysande. Vår gustavianska litteratur sattes upp med typer av en betydligt spensligare »medieval» karaktär än de skarpskurna, kontrastrika empiretyperna, som dessutom tedde sig så olika den äldre tidens mycket därför, att de i regel trycktes på maskingjort ofuktat papper i stället för det vattenrandade och genom fuktningen buckliga lumppapperet, som tidigare var det enda man hade att tillgå.

Karl Johans-tidens boktryckare var i regel ej specialiserad på något visst slag av tryckalster, utan utförde i egenskap av beställningstryckare »allt vad till yrket hör». De flesta drevo emellertid även förlagsrörelse och i vissa fall var denna huvudsak. Det mest kända exemplet härpå är Lars Johan Hierta, som skaffade sig tryckeri för att kunna utgiva Aftonbladet, och som sedan även blev en av landets störste bokförläggare.

En antydan om de färdiga produkterna — boktryckarens egna förlagsartiklar eller främmande beställningar — ges i kontoret, där en hylla vid dörren tjänar som upplag för diverse gamla trycksaksbuntar, dels ohäftade skyldighetsexemplar av religiös litteratur, som förvärvats från Riksarkivets förråd, dels förordningstryck som överlämnats från Kungl. boktryckeriets nutida företrädare, Norstedt & Söner. Även en del buntar,

N:o 5. Dubbel Mittel Antiqua.

DALIN.

N:o 6. Secunda Antiqua.

CREUTZ.

N:o 7. Tertia Antiqua.

GYLLENBORG.

N:o 8. Mittel Antiqua.

OXENSTJERNA.

N:o 9. Cicero Antiqua.

KELLGREN.

N:o 10. Corpus Antiqua.

LEOPOLD.

N:o 11. Petit Antiqua.

ROSENSTEIN.

Bild 9. Ur stilprov 1801 från Marqvards stilgjuteri i Stockholm.

innehållande ett större antal exemplar av några olika småskrifter ingå i förrådet, bl. a. överlämnade från Fritzes hofbokhandel.

Till att allsidigare demonstrera den bokliga litteraturens utseende och innehåll lämpar sig dock icke det lilla tryckeriet i Stockholmskvarteret, utan denna uppgift måste överlämnas åt en bokhandel, om det nu är möjligt att få en sådan till stånd.

*Engelska Stilar.**Grof Missal Antiqua.***SVEA***Grof Missal Cursiv.***RIKE.***Grof Canon Antiqua.***GÖTHA***Grof Canon Cursiv.***RIKE.***Fin Canon Antiqua.***NORRIGE.***Dubbel Mittel Antiqua. N:o 1.***NORRLAND.**

Bild 10. Ur stilprov 1837 från Hellstens boktryckeri i Stockholm.

Bland de magasinerade föremålen på officinens vind finnes i varje fall en god utgångspunkt, skylten av blyplåt till Johan Christoffer Holmbergs berömda boklåda på Stora Nygatan.

Ur tryckerikontorets provtrycksaskar kunna däremot mycket väl tagas fram en representativare samling prov på tidens accidenstryck. Vill man till slut ha en klar föreställning om den

kundkrets och de intressen en Stockholmstryckare hade att be-
 tjäna, kan man hänvisa till den omsorgsfulla uppräknings av
 fordringar, som varje bouppteckning efter en avliden boktryckare
 innehåller. Vi välja såsom prov Johan Hörbergs av år 1837 d. 9
 sept., vari listan över kunder, som betraktas såsom säkra beta-
 lare, har följande utseende:

Fabrikören A. Helgstrand....	31: 54	Kongl. Secreteraren Schlytern	10: —
Cantzlie Rådet N. af Wetter- stedt	31: 12	Kongl. Secreteraren F. Carl- stedt	10: 8
Gelbgjutaren Herndahl	17: 8	Kongl. Hof Predicanten Ziedner	18: —
Hillska Scholan	44: 40	Riddarhus Directionen	19: —
Rector C. J. Almqvist	3: 16	Grosshandlaren Gosselman..	5: 16
Grefve H. v. Fersen	333: 32	Öfverste af Forssell	445: 32
J: F: Olanders Concurs Massa	136: 24	Kamereraren Raab	8: 16
Hans Excell: Grefve Lager- bjelkes Sterbhus	29: 36	Kramhandlaren A. J. Schantz	13: 16
Biskop Agardh	18: 16	Grosshandlaren Hegardt	5: —
Majoren Hazelius	10: —	Sällskapet i Wirströmska Arfv. hus	108: 32
Nya Elementar Skolan	242: 16	Bokhandlaren Isberg	543: 40
Lag Utskottet	5: —	Stockholms Stads Sparbank..	173: 24
Medicinæ Doctoren Carlsson	36: 19	Öfverste Aug. Ankarsvärd..	34: 20
Kammarherren Reenstjerna..	2: —	Grosshandlaren Glosemeijer	8: —
Ryttmästaren O: Silfverstolpe	14: —	Consul Leche	6: 32
Magistern J. Reuter	124: 26	Språkmästaren Paban	53: 32
Notarien Olde	4: 12	Friherre L. J:son Boije	266: 8
Gen: Post Contoirtet	232: 32	Stats Commissarien I. Tauvon	6: 32
Kongl. Secreteraren Bernegren	2: —	Sällskapet Par Bricol	8: 16
Brandförsäkrings Contoirtet..	135: 44	Hans Excell: Grefve Rosen- blad	179: 40
Hof Marskalken Bernh. Beskow	49: 6	Stats Contoirtet	7: —
Magistern Guinchard	98: 12	Bokbindaren Swensson i Wes- terås	66: 32
Kammarjunkaren Bogeman..	2: —	Esqvaadr: Predikanten Holm- gren	295: 20
Kammarherren J. Brauner- hjelms	11: —	Kamereraren P: J: Veidel ..	12: —
Doctor A. Z. Pettersson	33: 12		
Presid. af Robson	22: —		

Det är förvisso mångahanda »ställningar och förhållanden» under
 Karl Johans-tiden, till vilkas belysande en officina typographica
 kan lämna bidrag, och man bör väl därför i framtiden kunna
 räkna med det lilla Skansentryckeriet såsom en flitig producent.